

ГУРА Т.,

кандидат психологічних
наук, доцент, доцент кафедри
менеджменту освіти та психології,
Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОВОЛОДІННЯ МАЙБУТНІМИ ФАХІВЦЯМИ ПСИХОЛОГІЧНИМИ ЗНАННЯМИ

У статті здійснюється аналіз стадій формування професійних психологічних знань у майбутніх фахівців як умови розвитку їх професійного мислення.

Ключові слова: професійне мислення, рефлексія, практичне мислення, професійна підготовка.

В статье осуществляется анализ стадий формирования профессиональных знаний у будущих специалистов как условия развития их профессионального мышления.

Ключевые слова: профессиональное мышление, профессиональная подготовка, будущий специалист, профессиональные знания.

In clause the analysis of stages of formation of professional knowledge at the students as conditions of development of their professional thinking is carried out.

Key words: professional thinking, professional training, the student, professional knowledge.

Постановка проблеми. Однією з базових складових професійної компетентності фахівця будь-якої сфери діяльності, що забезпечує як ефективність його праці, так і успішність його міжособистісних стосунків, професійного та особистісного розвитку, є психологічна культура, або підготовленість у сфері психології, або психологічна компе-

тентність (І.В. Вачков, А.О. Деркач, Є.О. Климов, В.А. Семиченко, В.І. Юрченко та ін.). Незважаючи на те, що у процесі фахової підготовки у більшій чи меншій мірі студенти опановують курс психології (на педагогічних спеціальностях – більш ґрунтовний, що передбачає засвоєння таких психологічних дисциплін як «Загальна психологія», «Педагогічна та вікова психологія» та

© Гура Т., 2012

ін.; на непедагогічних спеціальностях – «Основи педагогіки та психології»), спрямований на забезпечення теоретичної та інструментальної складових оптимізації їх психічного життя, особистісного саморозвитку, професійної діяльності. Проте отримані психологічні знання, як свідчить практика, не стають дієвим засобом особистісного та професійного розвитку студентів, а залишаються у більшості випадків непотрібними: не застосовані у житті вони швидко розщеплюються. Таким чином, можна стверджувати, що форми і методи викладання психології, які традиційно використовуються у вищій школі не забезпечують становлення психологічних знань як дієвого регулятора поведінки майбутнього фахівця, не вводять психологічні критерії у систему життєвих та професійних цінностей [9, с. 10].

Отже, **метою статті** є визначення теоретико-методичних засад підвищення ефективності оволодіння майбутніми фахівцями психологічними знаннями.

Звернення до філософського енциклопедичного словника дає розуміння сутності поняття «знання» як перевіреного суспільно-історичною практикою і підтвердженого логікою результату процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, суджень, теорій [12]. За своїм генезисом і способом функціонування воно є соціальним феноменом. Знання мають багаторівневий характер: елементарні (зумовлені біологічними закономірностями); донаукові, життєві (основані на повсякденній свідомості), художні (як специфічний спосіб естетичного освоєння дійсності); наукові (теоретичні та емпіричні, що характеризуються усвідомленням фактів у системі понять науки) [12, с. 192]. Знання диференціюються на терміни та поняття, факти, закони, теорії, методологічні та оцінні знання.

У сучасній педагогічній психології виокремлюють три складові знання, які підкреслюють, з одного боку,

єдність спеціальних та загальнонаукових знань, з іншого – єдність знань та вмінь: 1) предметна (спеціальна) складова – це закономірності, факти та методи конкретної (спеціальної) науки; 2) логічна складова, що містить логічні операції та прийоми логічного мислення, які не входять тільки до цієї предметної сфери та можуть бути однаковими при рішенні різних видів завдань; 3) психологічна складова – це вміння планувати власну діяльність, контролювати її хід, вносити при необхідності до неї корективи та оцінювати кінцевий результат з точки зору його відповідності поставленого завдання та меті [7].

На думку сучасних учених, підготовленість у сфері психології (психологічні знання) – це, перш за все, чіткі уявлення особистості про специфічну психічну реальність, які супроводжуються позитивним афективним тоном, пов'язані з невгамовним інтересом до неї та готовністю контактувати з нею в міжособистісному спілкуванні (Є.О. Климов). Психологічні знання – це структурна система знань про людину як індивіда, індивідуальність, суб'єкта праці та особистості, включеної в індивідуальну або групову діяльність та яка здійснює професійні й інші взаємодії [11].

Психологічні знання забезпечують регулювання особистістю власного внутрішнього світу й ефективно самовдосконалення на науковій основі, що є необхідним для кожного фахівця, а не тільки для психолога. Вони виконують три найважливіші функції: онтологічну, орієнтовну й оцінну. Онтологічна функція знань полягає в тому, що на їх основі формується уявлення про сутність і структуру психічних явищ і процесів; орієнтовна – забезпечує вибір на пряму і способів цілеспрямованої діяльності; оцінна функція розкриває ціннісні відносини суспільства, значення тих чи інших знань, дій, явищ, процесів, а також систему ідеалів, норм, на яких базується суспільство.

За Н.В. Кузьміною, в системі професійного знання майбутнього фахівця мають бути наявні такі психологічні компоненти: 1) диференційно-психологічний – знання про психологічні особливості професійної діяльності; 2) соціально-психологічний – знання про особливості міжособистісних стосунків та спілкування, закономірності поведінки людини, включеної до групи; 3) аутопсихологічний – знання про позитивні та негативні аспекти своєї професійної діяльності, особливості своєї особистості та її характерні якості, самопізнання, самооцінка, самоконтроль; та 4) психолого-педагогічний – знання про методи здійснення впливу [6].

У процесі професійної діяльності фахівець реалізує себе перш за все як особистість, яка цілісно реагує на ситуації та негативні фактори професійного середовища, вступає у взаємодію, формує систему індивідуальних цінностей, проходить процеси адаптації та професіоналізації тощо. Ефективність виконання професійних функцій, таким чином, більшою мірою залежить від його особистісної – психологічної – готовності, невід'ємною складовою якої є засвоєні психологічні знання, що виявляються в умінні фахівця практично ними керуватися, мислити психологічно.

Психологічні знання майбутнього фахівця будь-якої сфери діяльності, відповідно до принципів сучасної психології та педагогіки вищої школи, мають характеризуватися: комплексністю, системністю, що забезпечує цілісність і єдність розвитку особистісного та професійного компонентів; оперативністю та гнучкістю, усвідомленістю, міцністю, дієвістю. Причому, якщо розглядати психологічні знання і кризь рівні засвоєння особистістю знань, то вони повинні відображати творчий характер, можливість їх застосування у незвичній, новій ситуації, а не лише бути усвідомленим сприйняттям інформації про об'єкт засвоєння та запам'ятовування її.

Оволодіння майбутнім фахівцем психологічним знанням відбувається відповідно специфіки цього знання, яка, на нашу думку, виявляється у таких аспектах. По-перше, це протистояння гуманітарної та природничонаукової точки зору на психологію, «двох психологій» за В. Дильтеєм, що призвело до фундаментальної кризи, яка зруйнувала основи психології як експериментальної науки, зорієнтованої на принципи природознавства.

По-друге, це протиріччя між теоретичною та практичною психологіями, які вирішують різні завдання. Як зазначає Є.І. Ісаєв, психологічне знання – це не тільки теорія або проект, але і особлива дія, яка реалізується у психологічній практиці. Практичне життєве значення психології полягає в її перетворювальній функції, у забезпеченні індивідуальними засобами роботи над собою, змін та розвитку себе, керування своїми процесами та станами. Психологія не тільки вивчає людину науковими методами, не тільки будує проекти та задумки людини, але і допомагає їй пізнати та змінити себе, є засобом самовдосконалення, тобто виконує конструктивно-перетворювальне завдання [10].

По-третє, це протиріччя між психологічною наукою та психологічною практикою як самостійною практичною діяльністю психолога, спрямованою на надання психологічних послуг, психологічної допомоги. Насьогодні психологічна практика та психологічна наука живуть паралельними життями як дві субособистості: у них немає взаємного інтересу одна до одної, різні авторитети, різні системи освіти та економічного існування в соціумі, кола спілкування зі західними колегами, які не перетинаються одне з одним [2]. Це дозволяє стверджувати про «схизис» сучасної психології (за Ф.Є. Василюком), її розщеплення, коли ані психологи-теоретики, ані самі психологи-практики не бачать наукового, теоретичного, методологічного значення психологічної практики.

По-четверте, це невизначеність предмету психологічної науки внаслідок складності психічного. Так, у сучасній науці існують декілька поглядів на предмет психології з позиції: 1) методологічного нігілізму, який взагалі заперечує можливість його визначення; 2) методологічного монізму, що визначає наявність єдиної істинно наукової методології, єдиного предмету; 3) методологічного лібералізму, який презентує ідею про те, що різні типи пояснення співвідносяться різним типам детермінації психічного; 4) методологічного плюралізму, який стверджує, що адекватність методологічних засобів психологічного аналізу може бути визначена тільки за результатами методологічного експерименту, й, відповідно, неможлива єдина теорія психічного [11].

За думкою В.М. Дружиніна, розуміння сутності психічного може ґрунтуватися на ідеї «метафоричного комп'ютера», тоді психічна реальність – це голограма, а основна проблема для психології – це психорегулятивна проблема всупереч психофізіологічній, актуалізованій у працях С.Л. Рубінштейна кризі принцип єдності психіки та поведінки.

Отже, ці специфічні особливості психологічного знання, включаючи неоднозначність розуміння предмета психології визначає складність оволодіння психологічним знанням та спричинює труднощі викладання психологічних дисциплін.

На нашу думку, опанування майбутнім фахівцем в процесі професійної підготовки психологічними знаннями має відбуватися протягом декількох стадій, представлених вітчизняним науковцем В.А. Семиченко. Зміст цих стадій розкриває як структуру психологічного знання взагалі, так і зв'язок психологічних знань з вміннями їх використовувати у професійній діяльності та в житті в цілому. Крім того, поступове проходження студентом цих стадій надає можливість долати труднощі розвитку психологічної

грамотності завдяки усвідомленню вищезазначеної специфіки психологічного знання.

Отже, перша стадія формування психологічного знання передбачає опанування майбутнім фахівцем понятійного апарату психології як науки, досягнення варіативності оперування змістом психології на рівні теоретичних моделей. Цей етап роботи з психологічною інформацією передбачає ознайомлення з тими базовими поняттями, які складають основу психологічних знань, способами їх зв'язку та інтерпретації. Майбутній фахівець має усвідомити відповідальність за збір та інтерпретацію психологічних фактів, прийняти вимоги до процедури отримання та обробки психологічних матеріалів як безумовно значущих.

Крім того, результатом першої стадії має бути: сформоване цілісне уявлення майбутнього фахівця про психологічне знання, про еквіваленти теоретичних знань у реальному житті, володіння прийомом коректного використання психологічних знань при описанні окремих фактів, виокремлення наукових проєкцій з різних спеціальних психологічних наук на конкретний факт. У процесі формування цього рівня психологічних знань майбутні фахівці зіштовхуються з низкою проблем, які характеризують як простір вітчизняної професійної освіти, так і стан психологічної науки.

По-перше, це поліметодологічність сучасної психологічної науки, яка призвела до змішування наукової та побутової, популярної психології, до недотримання деякими авторами посібників з психологічних дисциплін принципу науковості. Що, в свою чергу, спричиняє плутанину в психологічних термінах, концепціях, тлумаченнях самих студентів, аж до негативного ставлення до психології як науки взагалі.

По-друге, це великий обсяг нових для студентів психологічних термінів, які необхідно запам'ятати протягом нетривалого терміну (адже більшість психологічних дисциплін на непси-

хологічних та непедагогічних спеціальностях викладаються, у кращому випадку, протягом одного семестру обсягом 54 години, тобто одне заняття на тиждень).

По-третє, це необхідність усвідомлення майбутнім фахівцем новий смисл, який надає психологія багатомоментним життю термінам (мислення, пам'ять, характер, спілкування та ін.). Відтак, викладач психології має працювати з установками студентів, що суперечать науковим позиціям, і є популярними, часто – паранауковими, езотеричними.

По-четверте, це потреба у формуванні поважливого ставлення у майбутніх фахівців до психодіагностичного інструментарію, що актуалізувалося в результаті широкого опублікування та використання не фахівцями професійних методик психологічної діагностики.

По-п'яте, це, як зазначає В.А. Семиченко, протиріччя між нелінійністю структури психологічного знання та лінійною логікою (дедуктивною чи індуктивною) викладання психологічних дисциплін.

Отже, ця стадія формування психологічного знання вимагає від викладача використання багатьох методів, спрямованих як на засвоєння нових понять (техніки смислового розщеплення понять, ієрархізації понять, пояснення понять з використанням рисунків та метафор та ін.), наукових категорій, принципів та методів психологічної науки, так і на розвиток аналітичності мислення студентів, критичності, рефлексивності, системності.

Змістом другої стадії оволодіння психологічними знаннями є опанування впізнанням психологічних явищ у складній, багатоконтекстній об'єктивній реальності, виділенням психологічних детермінант із широкого кола факторів, знаходженням безлічі складно опосередкованих варіантів трансформації знань у повсякденному житті.

При проходженні цієї стадії оволодіння психологічними знаннями майбутніх фахівців проходить низку відносно самостійних рівнів: 1) виникнення та закріплення установки на виокремлення психологічних смислів у тому, що відбувається з ним самим; 2) виокремлення актуального психологічного факту із загального континуума подій, що відбуваються; 3) визначення необхідної та достатньої кількості засобів для сприйняття та опису основного змісту ситуації, смислів та значень; 4) пояснення того, що відбувається за допомогою психологічних засобів; 5) вихід на безпосереднє рішення життєвих проблем на основі метатеоретичних підходів [9, с. 32]. Це вимагає від викладача використання активних форм та методів навчання, таких як ігротехнології, ігроводелювання, рефлепрактики, а також техніки актуалізації життєвого досвіду студентів, реалізацію програм психологічного спостереження тощо.

Третя стадія оволодіння психологічними знаннями передбачає опанування прийомами, засобами вивчення та розуміння інших людей, подолання тих стандартів, установок, бар'єрів, що привносяться соціальними стереотипами. Це досягається завдяки: відмови від ставлення до людини як до односторонньої, незмінної як до об'єкта; подолання локального оцінного, максималістського підходу до іншого; розвитку гуманістичного ставлення до людей; прийняття амбівалентності іншого, надання йому права бути собою. Методичними засобами цієї стадії можуть бути техніки соціально-психологічного тренінгу, референтометрії та ін.

Метою четвертої стадії є самопізнання, самовивчення, самооцінка, само сприйняття, що відбувається шляхом подолання власних захисних механізмів, формування готовності "подивитися правді про себе у вічі", що здійснюється завдяки розвитку інтроспекції та рефлексії. Основною подією цієї стадії для майбутнього фахівця є прийняття власної амбівалент-

ності, визнання за собою права на помилку. Це забезпечує адекватне сприйняття та осмислення як позитивної, так і негативної інформації людини про себе. Надання студентам можливості самоспостереження, самодіагностики, самоаналізу, співвіднесення того, як вони сприймають себе з тим, як сприймається їх поведінка іншим, актуалізація конгруентної поведінки, в якій співпадає зовнішня форма (вербальна та невербальна) та внутрішній зміст (потреби, мотиви, смисли, переживання), забезпечують успішне проходження цієї стадії.

Зміст п'ятої стадії становить оволодіння методологією та прийомами оптимального управління іншими людьми як ненасильницького втручання в життя іншої людини засобами неманіпулювання. Це передбачає: усвідомлення явища управління як надання психологічної допомоги особистості, як розкриття ресурсів її саморозвитку; розуміння різних способів вирішення конфліктних ситуацій та реалізація гуманістичних, психозберігаючих стратегій їх вирішення; формування толерантності, терпимості, недирективності. Вимогами до викладача на цій стадії опанування психологічним знанням є використання рольових та ділових ігор з багаторазовою зміною позицій усіх їх учасників, техніки тренінгу толерантного ставлення та ін.

Шоста стадія опанування психологічними знаннями передбачає роботу з підвищення власної здатності до самоуправління в різних життєвих ситуаціях і в цілому при виборі та розробці життєвої стратегії. Це передбачає подолання споживацького ставлення до себе, взяття на себе відповідальності за якість власного життя, виявлення та компенсацію тих індивідуальних особливостей, які заважають адекватному самосприйняттю і спілкуванню з іншими. Адекватними педагогічними заходами на цій стадії є техніки екзистанційного консультування та психотерапії, тренінгів особистісного зрос-

тання та професійної компетентності, саморегуляції, елементи арт-терапії (бібліотерапії, психоісторії, музико терапії та ін.).

Перехід на сьому стадію означає готовність особистості конструктивно працювати з психологічними знаннями в будь-яких життєвих умовах, ефективно вирішувати проблеми, що виникають незалежно від їх зовнішнього характеру. Фактично це вже є виходом за межі психології й педагогіки, інтеграцією психолого-педагогічних знань з іншими галузями знань. Головним завданням цієї стадії є осмислення того, як взаємодіють психологічні явища з іншими явищами існування суспільства й життя конкретної людини. Результатом проходження її є розуміння того, що саме психологія пронизує всі галузі людської життєдіяльності, як неопосередкованої, так і опосередкованої соціальними, економічними, політичними та іншими чинниками. Вершина психологічних знань майбутнього фахівця виявляється у його орієнтації на індивідуальні реальності як на найвищі цінності незалежно від соціальних, політичних, професійних цінностей, тобто у стійкій особистісній гуманістичній спрямованості [9].

Таким чином, як зауважує В.А. Семиченко, і з чим ми повністю погоджуємося, викладання психології у вищому навчальному закладі повинно базуватися на декількох контекстах:

- контекст оволодіння психологією як сферою знань, її термінологічним апаратом, фактом, що відноситься до психологічного простору, логікою та прийомами пізнання відповідних явищ засобами психологічної науки;
- контекст пізнання психологічних явищ у складній, багатоаспектній, багатоякісній, неструктурованій об'єктивній реальності, визначення психологічних детермінант об'єктивних фактів, пошук складно опосередкованих варіантів трансформації психологічних знань у повсякденному житті;

- контекст об'єктивного, неупередженого пізнання іншої людини за допомогою спеціальних психологічних засобів;
- контекст об'єктивного самопізнання;
- контекст управління іншими людьми без втручання у внутрішній світ іншого;
- контекст самоуправління через оволодіння стратегіями самовдосконалення та саморозвитку;
- контекст формування загальної психологічної культури як інтеграції знань з інших систем для формування цілісного розуміння подій, створення психологічних смислів

[9].

Отже, процес опанування майбутнім фахівцем психологічним знанням передусім має ґрунтуватися на ідеї формування «живого» знання С.Л. Франка та принципи багатьох знань В.І. Гінецинського. Відтак, процес оволодіння майбутнім фахівцем психологічними знаннями має бути рефлексивним та спрямованим на формування уявлення як про певні об'єкти, знакові конструкції психологічної науки, так і знання про знання та особисте знання/незнання, що дозволяє підвищити якість мислєдїяльності, активізувати процеси саморозвитку та самовдосконалення особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисимов О.С. Основы методологического мышления / О.С. Анисимов. – М.: Внешторгиздат, 1989. – 412 с.
2. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологии / Ф.Е. Василюк. – М.: Смысл, 2003. – 240 с.
3. Вачков И.В. Методика преподавания психологии / И.В. Вачков. – М.: Ось-89, 2008. – 208 с.
4. Гинецинский В.И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии / В.И. Гинецинский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 144 с.
5. Коржуев А.В., Попков В.А. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании / А.В. Коржуев, В.А. Попков. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 300 с.
6. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н.В. Кузьмина. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 144 с.
7. Психология и педагогика: Учебное пособие / Под редакцией А.А. Бодалева, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева, В.А. Сластенина. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – 585 с.
8. Рефлексивное управление: монография / Н.А. Цырельчук, И.Н. Цырельчук, Н.Н. Цырельчук. – Мн.: МГВРК, 2008. – 512 с.
9. Семиченко В.А. Пути повышения эффективности изучения психологии / В.А. Семиченко. – К.: "Магістр-S", 1997. – 124 с.
10. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Учебное пособие для вузов. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
11. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / С.Д. Смирнов. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 304 с.
12. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
13. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. – М.: Шк. культ. полит., 1995. – 800 с.